

12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук адистиги боюнча “Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык (конституциялык-укуктук аспект)” аттуу темадагы юридикалык илимдеринин доктору илимий даражасын изденүүгө сунушталган Татенов Марат Бейшенбековичтин диссертациясы боюнча Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу Д 12.23.669 диссертациялык кеңешинин эксперти юридика илимдеринин доктору, доцент Токтогулов Алмаз Асылбековичтин

КОРУТУНДУСУ

Татенов Марат Бейшенбековичтин диссертациясын карап чыгып, эксперттик комиссиясынын мүчөсү төмөнкүдөй тыянактарга келген:

1. Диссертациялык кеңеш коргоого диссертацияларды кабыл алууга укуктуу болгон адистикке иштин дал келүүсү.

Д 12.23.669 диссертациялык кеңешке сунушталган Татенов Марат Бейшенбековичтин “Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык (конституциялык-укуктук аспект)” аттуу темадагы юридикалык илимдердин доктору даражасын изденүүгө болгон диссертациясы ушул диссертациялык кеңештин адистигине туура келет. Диссертациялык иш 12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук адистигинин паспортунун (Кыргыз Республикасынын ЖАК Президиумунун 2016-жылдын 27-декабрындагы №235 токтомунун 2-тиркемеси) 1.3, 1.4, жана 1.17 пункттарына туура келет. Диссертацияда мамлекеттик коллегиялдык жана жеке башкаруу, адам укуктары жана илимий-техникалык прогресстин ортосундагы байланыш изилденген. Мамлекеттик коллегиялдык башкаруунун элементтери, публикалык бийликтин коллегиялдык жана жеке башкаруу органдарынын белгилери, мамлекеттик коллегиялдык жана жеке башкаруунун мамлекеттин формалары менен байланышы каралган. Конституциянын ченемдеринин иштешинин механизми талданган.

2. Диссертациялык изилдөөнүн максаты жана маселелери. Диссертациялык иштин максаты мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын саясий-укуктук табиятын, алардын өз ара аракеттенүү ыкмаларын жана алардан келип чыккан натыйжаларды билүү, ошондой эле коомдун саясий, экономикалык, социалдык жана руханий чөйрөлөрүндө пайда болгон көйгөйлөрдү чечүү жолдорун сунуштоо боюнча коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдардын оптималдуу өз ара аракеттенүүсүн талдоонун негизинде болуп саналат.

В. Касп № 19/1
15.02.2024

Диссертациялык изилдөөнүн көрсөтүлгөн максатына жетүү үчүн төмөнкү **маселелер** коюлган:

1) мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдары жөнүндө концепцияларды - карап чыгуу;

2) мамлекеттик башкаруунун принциптери катары коллегиялдуулукту жана жеке башкарууну иликтөө жана укук принциптери менен салыштырганда бул принциптердин артыкчылыктүүлугун далилдөө;

3) публикалык бийликтин коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүнүн мүнөзүн аныктоо жана алардын белгилерин аныктоо;

4) коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдардын өз ара аракеттенүү жолдорун изилдөө;

5) мамлекеттик коллегиялдуу башкаруу менен элдик суверенитеттин ортосундагы байланышты аныктоо;

6) коллегиялдуулук принциби үстөмдүк кылган учурда мамлекеттик башкаруу катары парламентаризмдин жана башкаруунун парламенттик формасынын негизин негиздөө;

7) коллегиялдуу мамлекеттик башкаруунун укуктук мамлекеттин иштешине жагымдуу таасирин кароо;

8) жарандык коомдун бар болушунда коллегиялдуулук принцибинин ролун изилдөө;

9) мамлекеттин механизми бир эле учурда адамдын жана жарандын укуктарын коргоо механизми экенин негиздөө;

10) Кыргыз Республикасында коллегиялдуу өкүлчүлүктүү органдар менен аткаруу, сот органдарынын ортосунда укуктук мамлекет үчүн зарыл болгон звенонун жоктугун табуу максатында чет өлкөлөрдүн жана Кыргызстандын механизмдерин салыштыруу;

11) типтүү демократиялык, укуктук мамлекеттин механизмдин өзүнүн звенолору менен моделдөө;

12) мамлекеттик башкарууда коллегиялдуу жана жеке башкаруучу органдардын ролун иликтөөгө;

13) коллегиялдуу, жеке мамлекеттик башкаруунун, илимий-техникалык прогресстин жана адам укуктарын өнүктүрүүнүн өз ара байланышын талдоо;

14) өнүккөн мамлекеттин мамлекеттик саясатынын жана башкаруусунун негизин талдоо;

15) мамлекеттик коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруунун рационалдуулугун жана легитимдүүлүгүн негиздөө;

16) мыйзамдуулук, тартип, укуктук тартип жана коомдук тартип абалынын мамлекеттик коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруудан көз карандылыгын аныктоо;

17) мамлекеттик бийликти борбордон четтетүүдө мамлекеттик түзүлүш формасы менен мамлекеттик коллегиялдуу башкаруунун өз ара катышын кароо;

18) демократиялык режимдин коллегиялдуу мамлекеттик башкарууга жана антидемократиялык режимдин жеке мамлекеттик башкарууга көз карандылыгын иликтөө;

19) Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын советтик жана постсоветтик мезгилдеги укуктук абалын кароо;

20) Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын өз ара аракеттенүүсүн оптималдаштырууга байланыштуу колдонуудагы мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча сунуштарды киргизүү.

Коюлган маселелерди ишке ашыруу аркылуу изденүүчү диссертациялык иште белгиленген максатка жеткен.

Диссертациянын изилдөө объектисинин жана предметинин диссертациянын максатына жана маселелерине шайкештиги. Изилдөөнүн **объектиси** Изилдөөнүн **объектиси** болуп Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын укуктук абалын белгилөөгө жана иштешине байланыштуу түзүлгөн коомдук мамилелер саналат.

Изилдөөнүн **предмети** болуп Кыргыз Республикасында жана чет өлкөлөрдө мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын укуктук абалын белгилөөчү жана ишин жөнгө салуучу укуктук ченемдердин жыйындысы, ошондой эле ата мекендик жана чет өлкөлүк авторлордун илимий концепциялары саналат. Диссертациянын максатына жана маселелерине изилдөөнүн объектиси жана предмети шайкеш келет.

1 Изилдөө усулдарынын диссертациянын маселелерине шайкештиги. Диссертант изилдөөсүндө төмөнкү усулдарды колдонгон: диалектиканын классикалык ыкмалары: материалисттик диалектика, субъективдүү идеализм; жалпы ыкмалар: жалпылаштыруу, салыштыруу, байкоо, модельдештирүү; жалпы илимий ыкмалар: анализ, синтез, логикалык, индукция, дедукция, системалык, функционалдык; жеке илимий ыкмалар: тарыхый анализ, эмпирикалык, аксиологиялык, маданият таануу, социологиялык; атайын-юридикалык ыкмалар: салыштырма укуктук, формалдуу юридикалык. Изилдөөчү колдонгон усулдар белгиленген маселелерге шайкеш келет деп эсептейбиз. Төмөнкү маселелерди чечүүдө тиешелүү усулдар колдонулган: 1) мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдары жөнүндө концепцияларды карап чыгуу - материалисттик диалектика, анализ, синтез, логикалык, индукция, дедукция, тарыхый анализ, маданият таануу, формалдуу юридикалык; 2) мамлекеттик башкаруунун принциптери катары коллегиялдуулукту жана жеке башкарууну иликтөө жана укук принциптери менен салыштырганда бул принциптердин

артыкчылыктуулугун далилдөө - анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, формалдуу юридикалык; 3) публикалык бийликтин коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүнүн мүнөзүн аныктоо жана алардын белгилерин аныктоо - байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, материалисттик диалектика, модельдештирүү; 4) коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдардын өз ара аракеттенүү жолдорун изилдөө - байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, материалисттик диалектика, системалык, функционалдык; 5) мамлекеттик коллегиялдуу башкаруу менен элдик суверенитеттин ортосундагы байланышты аныктоо - байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, модельдештирүү; 6) коллегиялдуулук принциби үстөмдүк кылган учурда мамлекеттик башкаруу катары парламентаризмдин жана башкаруунун парламенттик формасынын негизин негиздөө - байкоо, салыштыруу, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, маданият таануу; 7) коллегиялдуу мамлекеттик башкаруунун укуктук мамлекеттин иштешине жагымдуу таасирин кароо - байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, маданият таануу, эмпирикалык, аксиологиялык; 8) жарандык коомдун бар болушунда коллегиялдуулук принцибинин ролун изилдөө - байкоо, анализ, синтез, салыштырма, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, маданият таануу, эмпирикалык, аксиологиялык; 9) мамлекеттин механизми бир эле учурда адамдын жана жарандын укуктарын коргоо механизми экенин негиздөө - анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, системалык, функционалдык; 10) Кыргыз Республикасында коллегиялдуу өкүлчүлүктүү органдар менен аткаруу, сот органдарынын ортосунда укуктук мамлекет үчүн зарыл болгон звонунун жоктугун табуу максатында чет өлкөлөрдүн жана Кыргызстандын механизмдерин салыштыруу - байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, системалык, функционалдык; 11) типтүү демократиялык, укуктук мамлекеттин механизмдин өзүнүн звонолору менен моделдөө - модельдештирүү, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, функционалдык; 12) мамлекеттик башкарууда коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдардын ролун иликтөө - анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, системалык, функционалдык; 13) коллегиялдуу, жеке мамлекеттик башкаруунун, илимий-техникалык прогресстин жана адам укуктарын өнүктүрүүнүн өз ара байланышын талдоо - салыштыруу, анализ, синтез, логикалык ыкма, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, маданият таануу, эмпирикалык, аксиологиялык; 14) өнүккөн мамлекеттин мамлекеттик саясатынын жана башкаруусунун негизин талдоо - байкоо, анализ, синтез,

логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, маданият таануу, аксиологиялык; 15) мамлекеттик коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруунун рационалдуулугун жана легитимдүүлүгүн негиздөө - байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, маданият таануу, системалык, аксиологиялык; 16) мыйзамдуулук, тартип, укуктук тартип жана коомдук тартип абалынын мамлекеттик коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруудан көз карандылыгын аныктоо - байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, маданият таануу; 17) мамлекеттик бийликти борбордон четтетүүдө мамлекеттик түзүлүш формасы менен мамлекеттик коллегиялдуу башкаруунун өз ара катышын кароо - байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, системалык; 18) демократиялык режимдин коллегиялдуу мамлекеттик башкарууга жана антидемократиялык режимдин жеке мамлекеттик башкарууга көз карандылыгын иликтөө - байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, маданият таануу, системалык; 19) Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын советтик жана постсоветтик мезгилдеги укуктук абалын кароо - тарыхый анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, маданият таануу, системалык, функционалдык, аксиологиялык; 20) Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын өз ара аракеттенүүсүн оптималдаштырууга байланыштуу колдонуудагы мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча сунуштарды киргизүү - байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, маданият таануу, формалдуу юридикалык, системалык.

Эмгекте 12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук шифрине карата жүргүзүлгөн изилдөөлөр, аларга коюлган талаптарга толук жооп берет.

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргызстанда мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын оптималдуу өз ара аракеттенүү көйгөйү теориялык жактан да, иш жүзүндө да чечилбегендигин белгилей кетүү зарыл. Аны мамлекеттик башкаруудагы иш жүзүндөгү жобо тастыктап турат, ал натыйжалуулук жана рационалдуулук менен коомдун бардык чөйрөлөрүндө жакшы шарттарды камсыз кыла алмак. Ал эми дүйнөлүк статистикалык маалыматтар боюнча жашоо сапатынын параметрлери боюнча Кыргызстан биринчи орунда эмес. Анткени, азыркы жалпы элдик мамлекетте мамлекеттик башкаруунун максаты-бул жалпы коомдун кызыкчылыктарын камсыз кылуу максатында коомдук процесстерди жөнгө салуу. Кыргызстанда мамлекеттик башкаруудагы көйгөйлөрдүн дагы бир көрсөткүчү болуп өлкөнүн Конституциясынын туруксуздугу, укук тартибин жана коомдук тартипти камсыз кылуудагы

көйгөйлөр, адам укуктарынын канаатандырлык деңгээлде камсыз кылынбашы, экономиканын өнүкпөстүгү, илимий-техникалык потенциалдын төмөн деңгээли саналат. Мыйзамдардын туруксуздугу-туруктуу укуктук мамлекет жок экендигин көрсөткөн белгилердин бири. Кыргызстанда болуп өткөн үч элдик көтөрүлүш да бул жаатта олуттуу көйгөйлөр бар экенин тастыктап турат.

Жогоруда аталган жагдайларды жана коллегиялдуу, жеке башкаруучу органдардын өз ара аракеттенүүсүнүн призмасы аркылуу мамлекеттик башкарууну теориялык изилдөөгө кызыгууну эске алуу менен автор бул көйгөйдү иликтөөнү чечкен.

3. Илимий натыйжалар

Иште юридика илимдеринин өнүгүшү учун бир кыйла мааниге ээ төмөндөгүдөй илимий негизделген жаңы теориялык натыйжалар келтирилген:

1-натыйжа. Диссертант коллегиялдуу органдын төмөнкү 5 белигисин негиздеген: 1) коллегиялдуу орган 2 же андан көп мүчөдөн турат; 2) ушул белгилердин 4-пунктунда көрсөтүлгөн органдын башчысынын ыйгарым укуктарын кошпогондо, коллегиялдуу органдын бардык мүчөлөрү өз кызмат орундарын тең түрдө ээлешет жана тең кызматтык укуктарга ээ болушат; 3) жамааттык органдын башчысы бул органдын ичинен анын мүчөлөрү тарабынан шайланат жана алар тарабынан кызматынан бошотулушу мүмкүн; 4) жамааттык органдын жетекчиси жетекчилик кылуучу органдын ишмердүүлүгүн калыптандыруу үчүн керек болгон уюштуруу-башкаруу мүнөзүндөгү анча чоң эмес компетенцияларга ээ жана ошол органдын мүчөлөрүнө жана ушул жамааттык органдын ишмердүүлүгү менен катышпаган башка инсандарга карата жеке тартипте укук колдонуу актыларын кабыл алууга укугу жок; 5) коллегиялдуу орган өзүнүн аймактык бөлүмчөлөрүн түзбөйт. Жеке башкаруу органдын дагы белгилерин аныктаган. Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын коллегиялдык жана жеке башкаруу органдарына классификациялаган.

2-натыйжа. Автор коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруу адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин камсыз кылуу сыяктуу мыйзамдуулук принцибин ишке ашырууга көмөк көрсөтүшүн негиздеген. Калк тарабынан түзүлгөн баштапкы органдар катары коллегиялдуу өкүлчүлүктүү органдар башка органдарга караганда жоопкерчиликтүү экенин жана жарандардын кызыкчылыктарын, керектиктерин ишке ашырууга, укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга жана коргоого болгон мүмкүнчүлүгүн караган.

3-натыйжа. Коллегиялдуулук принциби тең укуктуулук принцибин ишке ашырууга өбөлгө түзөт, ал өз кезегинде адилеттүүлүктү жана укуктун бардык башка принциптерин бекитүүгө өбөлгө түзүшү далилделген. Коллегиялдуулук жана жеке башчылык мамлекеттик башкаруунун принциптери болуу менен укук принциптери менен байланышы, алар да

мамлекеттик жана муниципалдык органдардын ишинин негиз салуучу башталышы катары каралган. Берилген принциптердин ортосунда белгилүү бир иерархия, биринчилик жана аныкталган башталыштардын ырааттуулугу бар экени негизделген.

4-натыйжа. Изилдөөчү башкаруунун бардык формаларын эки принциптин биринин үстөмдүгүнө карата: коллегиялдуулук же жеке башкаруу эки топко бөлүп негиздеген: 1) коллегиялдуулук принцибине негизделген башкаруу формалары: Афина Демократиялык Республикасы, Спартан аристократиялык Республикасы, Рим республикасы, феодализм доорундагы шаар-республикалар, парламенттик монархия, парламенттик республика, Париж коммунасы, советтик республика, элдик демократиялык республика, аралаш республика; 2) жеке башкаруу принцибине негизделген башкаруу формалары: байыркы Чыгыш монархиясы, Байыркы Рим монархиясы, эрте феодалдык монархия, феодалдык бөлүнүүчүлүк мезгилиндеги монархия, класстык-өкүлчүлүктүү монархия, абсолюттук монархия, дуалисттик монархия, президенттик республика.

5-натыйжа. Төмөнкү мыйзам ченемдүүлүк далилденген: негизинен, мамлекеттик башкарууда коллегиялдуу органдар үстөмдүк кылган өлкөлөр коомдун жашоосунун бардык чөйрөлөрүндө өнүккөн, ал эми башкарууда жеке башкаруу органдары жогору турган мамлекеттер негизинен жогоруда аталган бардык көрсөткүчтөр боюнча артта калган өлкөлөр болуп саналат. Бул туруктуу мыйзам ченемдүүлүк адамзат тарыхында мамлекеттүүлүк пайда болгондон байкалып келет.

6-натыйжа. Коллегиялдуу органдардын мамлекеттик башкаруудагы үстөмдүгү мамлекеттик бийликтин борбордон четтөөсүнө алып келиниши жана тескерисинче жеке башкаруу органдарынын үстөмдүгү аны борбордоштурууга өбөлгө түзүшү негизделген.

7-натыйжа. Саясий режимдин параметрлерин салыштыруу жана коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын иш-аракеттери коллегиялдуу органдардын үстөмдүгүндө демократиялык режимдин орношу жана тескерисинче, коллегиялдуу органдарына жеке башкаруу органдарынын үстөмдүгүндө антидемократиялык режим жүзөгө ашырылышы далилденген.

8-натыйжа. Парламентаризм бул күчтүү парламенттин иштеши эмес бул мамлекетте коллегиялдык органдардын үстөмдүгү экени негизделген, башкача айтканда, өлкөдө мамлекеттик өкүлчүлүктүү жана башка коллегиялдуу органдардын: парламенттин, жергиликтүү кеңештердин, коллегиялдуу сот жана башка коллегиялдуу органдардын үстөмдүк кылган башкаруу формасы. Бардык мамлекеттик органдардын арасында парламент үстөмдүк кылат. Бир гана парламенттин болушу парламентаризмдин болушун билдирбейт, анткени биринчиден, мамлекеттик коллегиялдуу органдардын жогоруда аталган абалы жана экинчиси, мыйзам чыгаруу органынын аткаруу бийлигин жана сот бийлигин көзөмөлдөө жөндөмдүүлүгү зарыл. Парламентаризмге тиешелүү илимий-техникалык прогресстен жана

экономиканын өнүгүшүнөн кийин жетишүү мүмкүн.

9-натыйжа. Өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу укуктук мамлекеттин өнүгүшүнө, коллегиялдык органдардын үстөмдүгү катаал мыйзамдуулукка, элдик башкаруу катары өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу мамлекеттин жана инсандын өз ара жоопкерчилигин камсыздоого алып келери негизделген.

10-натыйжа. Коллегиялдык мамлекеттик башкарууда, башкача айтканда чыныгы демократия шарттарында мамлекеттин механизми бир эле учурда адамдын жана жарандын укуктарын камсыз кылуу жана коргоо механизми болуп саналышы негизделген.

11-натыйжа. Биргелешкен жана массалык коррупциянын негизги себептеринин бири болуп мамлекеттин механизмдеги жеке башкаруу органдарынын коллегиялдык органдарга карата үстөмдүгү экени негизделген. Негизинен коррупцияга жеке башкаруу органдары кабылышат, анткени чечимдерди ал органдарда жеке кызмат адамы кабыл алат, коллегиялдык органдарда чечимдерди добушка коюу жана макулдашуу аркылуу кызмат адамдарынын коллегиясы кабыл алат, демек коллегиялдык органдарда коррупцияга бөгөт коюлат. Коомдогу коррупциянын деңгээлин төмөндөтүү үчүн илимий-техникалык прогреске жетишүү, өнөр жайды жана экономиканы өнүктүрүү, ошондой эле коллегиялдуу органдар жеке башкаруу органдарга үстөмдүк кылгыдай мамлекеттик механизмди реформалоо керектиги негизделет.

12-натыйжа. Коллегиялдуу мамлекеттик башкаруу чыныгы жарандык коомдун пайда болушуна алып келери негизделген, б.а. коллегиялдуу органдар ыйгарым укуктары аркылуу жеке башкаруу органдарга көзөмөл жүргүзсө жарандык коомдун эң негизги укугу ишке ашырылат – бул жарандардын мамлекеттик бийликти жана сот адилеттигин ишке ашырууга катышууга жол ачып берет. Жарандык коом көз карандысыз болуп саналат, башкача айтканда, ал реалдуу саясий бийликке ээ жана аны жүзөгө ашырат. Ошентип, мамлекет коомдун көзөмөлүнө алынат. Жогоруда аталган башкаруунун алдында коомдун бардык чөйрөлөрүндө: саясий, экономикалык, социалдык жана руханий плюрализм үчүн шарттар түзүлөт. Өлкөдө көп партиялуу система, менчиктин ар түрдүү формалары, мамлекеттик жана жеке коомдук жана билим берүү мекемелери ж.б. болот. Мамлекет адамдын жана жарандын укуктук ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө жана муктаждыктарын канааттандырууга багытталган бардык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырат. Жарандык коомдо бардык жарандар бири-бирине тең жана тең укуктуу мүчөлөрдөн турган коллегиялдуу органдар өлкөдө үстөмдүк кылышат жана бул принципти коомдун бардык чөйрөлөрүндө ишке ашырышат.

13-натыйжа. Элдик суверенитет – мамлекеттик бийликти элдин аткаруу жана сот органдарын түзүүчү жана көзөмөлдөгөн өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдар аркылуу ишке ашырылышы негизделген. Эл коомдун жана мамлекеттин иштерин башкарууга иш жүзүндө катышат, ал эми бардык

мамлекеттик бийлик структуралары алмаштырылат, көзөмөлдөнөт жана коом алдында отчет берет. Элдик суверенитеттин тушунда эл мамлекеттик бийликтин булагы жана суверенитеттин алып жүрүүчүсү деген жобо чындап ишке ашат. Элдик суверенитеттин мааниси демократия түшүнүгүнө окшош. Элдик суверенитетти ишке ашыруу үчүн коом өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдардан тышкары мамлекеттик бийликти түздөн-түз шайлоолор, референдумдар жана коомдук чогулуштар аркылуу ишке ашыруусу зарыл. Көптөгөн өлкөлөрдө конституцияларда демократизм принциби жарыяланган, бирок чындыгында демократия жана элдик суверенитет ишке ашкан эмес. Элдик суверенитет ишке ашырылышы үчүн мамлекеттин механизми керек, анда коллегиялдуу мамлекеттик жана муниципалдык органдардын үстөмдүгү ишке ашырылып, аларга жеке башкаруу органдары баш ийет.

14-натыйжа. Автор мамлекеттик коллегиялдык, жеке башкаруунун, тиешелүү илимий-техникалык прогресстин жана адам укуктарынын абалынын ортосундагы өз ара байланышын негиздеген. Ал байланыш катары инженердик психологиянын бар же жок болуу мыйзам ченемдүүлүгүн караган. Жогорку илимий-техникалык прогреске жеткен мамлекеттерде адамдар машина, мотор, механизмдер менен иштегенде акыркылардын тактык, аткаруу, программалоо сапаттары адамдарда калыптанып инженердик психология пайда болот. Анын негизинде адамдар техникалык инструкцияларды, эрежелерди сактоо менен бирге, мамлекеттеги коомдук мыйзамдарды дагы аткарып, мамлекетте дисциплина, укуктук тартип жана мыйзамдуук камсыздалат. Адам укуктары камсыздалынат. Жарандардын коомдук аң-сезими жогорулайт. Илимий-техникалык прогресс экономиканын өнүгүүсүн камсыздайт. Алардын жыйынтыгында коллегиялдык мамлекеттик башкаруу жүргүзүлөт. Эгерде мамлекетте илимий-техникалык прогресс болбосо, тескерисинче жарандарда инженердик психология өнүкпөйт жана дисциплина, укуктук тартип, мыйзамдуук жакшы камсыздалбайт, экономика өнүкпөйт. Адам укуктары тиешелүү деңгээлде камсыз кылынбайт Мамлекетте жеке башкаруу жүргүзүлөт.

Ошондуктан өлкөдө коллегиялдуу мамлекеттик башкарууну калыптандыруу үчүн, биринчиден, илимий-техникалык прогрессти түзгөн илимий-техникалык жана илимий-өндүрүштүк деңгээлди жогорулатуу, экинчиден, тиешелүү мыйзамдарды өзгөртүү зарыл. Илимий-техникалык прогресс ийгиликтүү мамлекеттик саясаттын жана мамлекеттик башкаруунун негизи болуп саналат. Мамлекеттик жеке башкаруунун алдында өлкөнү өнүктүрүү мүмкүн, бирок табигый, техникалык илимдерди, техниканы, технологияларды жана тиешелүү түрдө өнөр жайды өнүктүрүү шартында. Ошентип, «Илим жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 5-беренесине төмөнкүдөй мазмундагы 8-пункт түрүндө: «табигый жана техникалык илимдерди жана илимий-техникалык ишмердүүлүктү өнүктүрүүгө колдоо көрсөтүү» жана «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 8-беренесинин 4-бөлүгүнө төмөнкүдөй мазмундагы 16-1-пункт түрүндө: «илимди жана илимий-техникалык

ишмердикти өнүктүрүү үчүн негизди даярдоо» деген толуктоолорду киргизүү негиздүү.

15-натыйжа. Изилдөөчү адам укуктарын материалдык эмес жана материалдык түрлөрүнө классификациялаган. Чыныгы адам укуктары-бул анын жеке мүмкүнчүлүгү жана башка адамдардын укуктарын камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү. Бул учурда адам укуктары формалдуу, табигый жана техникалык илимдердин көз карашынан каралат. Ушул көз караштан алганда, адамдын материалдык эмес жана материалдык укуктары жөнүндөгү түшүнүктөр негизделген.

16-натыйжа. Изденүүчү Конституциядагы 1,2 бөлүмүндөгү уюштуруучу ченемдердин иш жүзүнө ашырылышы анын 3-5 бөлүмүндөгү жөнгө салуучу ченемдерден көз каранды деген тыянагын негиздеген. Конституциянын 3-5 бөлүмүндөрүндө мамлекеттик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын компетенциялары жана Конституцияга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү каралган. Эгерде Конституциянын 3-5 бөлүмдөрүнө ылайык коллегиялык органдар жеке башкаруу органдарга үстөмдүк кылышса Конституциянын 1,2 бөлүмүндөгү ченемдер толук ишке ашат, тескерисинче жеке башкаруу органдар коллегиялык органдарга үстөмдүк кылышса жогорудагы 1,2 бөлүмүндөгү ченемдер ишке ашпай калышы мүмкүн.

3.1. Алынган натыйжалардын азыркы илимдин алкагында илимий жаңылыгы бар жана алар төмөнкүлөрдө камтылат:

1-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анкени диссертант коллегиялдуу органдын төмөнкү 5 белигисин негиздеген: 1) коллегиялдуу орган 2 же андан көп мүчөдөн турат; 2) ушул белгилердин 4-пунктунда көрсөтүлгөн органдын башчысынын ыйгарым укуктарын кошпогондо, коллегиялдуу органдын бардык мүчөлөрү өз кызмат орундарын тең түрдө ээлешет жана тең кызматтык укуктарга ээ болушат; 3) жамааттык органдын башчысы бул органдын ичинен анын мүчөлөрү тарабынан шайланат жана алар тарабынан кызматынан бошотулушу мүмкүн; 4) жамааттык органдын жетекчиси жетекчилик кылуучу органдын ишмердүүлүгүн калыптандыруу үчүн керек болгон уюштуруу-башкаруу мүнөзүндөгү анча чоң эмес компетенцияларга ээ жана ошол органдын мүчөлөрүнө жана ушул жамааттык органдын ишмердүүлүгү менен катышпаган башка инсандарга карата жеке тартипте укук колдонуу актыларын кабыл алууга укугу жок; 5) коллегиялдуу орган өзүнүн аймактык бөлүмчөлөрүн түзбөйт. Жеке башкаруу органдын дагы белгилерин аныктаган. Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын коллегиялдык жана жеке башкаруу органдарына классификациялаган.

2-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени автор коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруу адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин камсыз кылуу сыяктуу мыйзамдуулук принцибин ишке ашырууга көмөк көрсөтүшүн негиздеген. Калк тарабынан түзүлгөн баштапкы органдар катары коллегиялдуу өкүлчүлүктүү органдар башка органдарга

караганда жоопкерчиликтүү экенин жана жарандардын кызыкчылыктарын, керектиктерин ишке ашырууга, укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга жана коргоого болгон мүмкүнчүлүгүн караган.

3-натыйжа. Жаңы, анткени коллегиялдуулук принциби тең укуктуулук принцибин ишке ашырууга өбөлгө түзөт, ал өз кезегинде адилеттүүлүктү жана укуктун бардык башка принциптерин бекитүүгө өбөлгө түзүшү далилделген. Коллегиялдуулук жана жеке башчылык мамлекеттик башкаруунун принциптери болуу менен укук принциптери менен байланышы, алар да мамлекеттик жана муниципалдык органдардын ишинин негиз салуучу башталышы катары каралган. Берилген принциптердин ортосунда белгилүү бир иерархия, биринчилик жана аныкталган башталыштардын ырааттуулугу бар экени негизделген.

4-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени изилдөөчү башкаруунун бардык формаларын эки принциптин биринин үстөмдүгүнө карата: коллегиялдуулук же жеке башкаруу эки топко бөлүп негиздеген: 1) коллегиялдуулук принцибине негизделген башкаруу формалары: Афина Демократиялык Республикасы, Спартан аристократиялык Республикасы, Рим республикасы, феодализм доорундагы шаар-республикалар, парламенттик монархия, парламенттик республика, Париж коммунасы, советтик республика, элдик демократиялык республика, аралаш республика; 2) жеке башкаруу принцибине негизделген башкаруу формалары: байыркы Чыгыш монархиясы, Байыркы Рим монархиясы, эрте феодалдык монархия, феодалдык бөлүнүүчүлүк мезгилиндеги монархия, класстык-өкүлчүлүктүү монархия, абсолюттук монархия, дуалисттик монархия, президенттик республика.

5-натыйжа. Жаңы. Төмөнкү мыйзам ченемдүүлүк далилденген: негизинен, мамлекеттик башкарууда коллегиялдуу органдар үстөмдүк кылган өлкөлөр коомдун жашоосунун бардык чөйрөлөрүндө өнүккөн, ал эми башкарууда жеке башкаруу органдары жогору турган мамлекеттер негизинен жогоруда аталган бардык көрсөткүчтөр боюнча артта калган өлкөлөр болуп саналат. Бул туруктуу мыйзам ченемдүүлүк адамзат тарыхында мамлекеттүүлүк пайда болгондон байкалып келет.

6-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат. Коллегиялдуу органдардын мамлекеттик башкаруудагы үстөмдүгү мамлекеттик бийликтин борбордон четтөөсүнө алып келиниши жана тескерисинче жеке башкаруу органдарынын үстөмдүгү аны борбордоштурууга өбөлгө түзүшү негизделген.

7-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени саясий режимдин параметрлерин салыштыруу жана коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын иш-аракеттери коллегиялдуу органдардын үстөмдүгүндө демократиялык режимдин орношу жана тескерисинче, коллегиялдуу органдарына жеке башкаруу органдарынын үстөмдүгүндө антидемократиялык режим жүзөгө ашырылышы далилденген.

8-натыйжа. Жаңы. Парламентаризм бул күчтүү парламенттин иштеши эмес бул мамлекетте коллегиялдык органдардын үстөмдүгү экени

негизделген, башкача айтканда, өлкөдө мамлекеттик өкүлчүлүктүү жана башка коллегиялдуу органдардын: парламенттин, жергиликтүү кеңештердин, коллегиялдуу сот жана башка коллегиялдуу органдардын үстөмдүк кылган башкаруу формасы. Бардык мамлекеттик органдардын арасында парламент үстөмдүк кылат. Бир гана парламенттин болушу парламентаризмдин болушун билдирбейт, анткени биринчиден, мамлекеттик коллегиялдуу органдардын жогоруда аталган абалы жана экинчиси, мыйзам чыгаруу органынын аткаруу бийлигин жана сот бийлигин көзөмөлдөө жөндөмдүүлүгү зарыл. Парламентаризмге тиешелүү илимий-техникалык прогресстен жана экономиканын өнүгүшүнөн кийин жетишүү мүмкүн.

9-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу укуктук мамлекеттин өнүгүшүнө, коллегиялдык органдардын үстөмдүгү катаал мыйзамдуулукка, элдик башкаруу катары өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу мамлекеттин жана инсандын өз ара жоопкерчилигин камсыздоого алып келери негизделген.

10-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени коллегиялдык мамлекеттик башкарууда, башкача айтканда чыныгы демократия шарттарында мамлекеттин механизми бир эле учурда адамдын жана жарандын укуктарын камсыз кылуу жана коргоо механизми болуп саналышы негизделген.

11-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени биргелешкен жана массалык коррупциянын негизги себептеринин бири болуп мамлекеттин механизмдеги жеке башкаруу органдарынын коллегиялдык органдарга карата үстөмдүгү экени негизделген. Негизинен коррупцияга жеке башкаруу органдары кабылышат, анткени чечимдерди ал органдарда жеке кызмат адамы кабыл алат, коллегиялдык органдарда чечимдерди добушка коюу жана макулдашуу аркылуу кызмат адамдарынын коллегиясы кабыл алат, демек коллегиялдык органдарда коррупцияга бөгөт коюлат. Коомдогу коррупциянын деңгээлин төмөндөтүү үчүн илимий-техникалык прогреске жетишүү, өнөр жайды жана экономиканы өнүктүрүү, ошондой эле коллегиялдуу органдар жеке башкаруу органдарга үстөмдүк кылгыдай мамлекеттик механизмди реформалоо керектиги негизделет.

12-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени коллегиялдуу мамлекеттик башкаруу чыныгы жарандык коомдун пайда болушуна алып келери негизделген, б.а. коллегиялдуу органдар ыйгарым укуктары аркылуу жеке башкаруу органдарга көзөмөл жүргүзсө жарандык коомдун эң негизги укугу ишке ашырылат – бул жарандардын мамлекеттик бийликти жана сот адилеттигин ишке ашырууга катышууга жол ачып берет. Жарандык коом көз карандысыз болуп саналат, башкача айтканда, ал реалдуу саясий бийликке ээ жана аны жүзөгө ашырат. Ошентип, мамлекет коомдун көзөмөлүнө алынат. Жогоруда аталган башкаруунун алдында коомдун бардык чөйрөлөрүндө: саясий, экономикалык, социалдык жана руханий плюрализм үчүн шарттар түзүлөт. Өлкөдө көп партиялуу система, менчиктин ар түрдүү формалары, мамлекеттик жана жеке коомдук жана билим берүү мекемелери ж.б. болот. Мамлекет адамдын жана жарандын укуктук ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө

жана муктаждыктарын канааттандырууга багытталган бардык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырат. Жарандык коомдо бардык жарандар бири-бирине тең жана тең укуктуу мүчөлөрдөн турган коллегиялдуу органдар өлкөдө үстөмдүк кылышат жана бул принципти коомдун бардык чөйрөлөрүндө ишке ашырышат.

13-натыйжа. Жаңы, анткени элдик суверенитет – мамлекеттик бийликти элдин аткаруу жана сот органдарын түзүүчү жана көзөмөлдөгөн өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдар аркылуу ишке ашырылышы негизделген. Эл коомдун жана мамлекеттин иштерин башкарууга иш жүзүндө катышат, ал эми бардык мамлекеттик бийлик структуралары алмаштырылат, көзөмөлдөнөт жана коом алдында отчет берет. Элдик суверенитеттин тушунда эл мамлекеттик бийликтин булагы жана суверенитеттин алып жүрүүчүсү деген жобо чындап ишке ашат. Элдик суверенитеттин мааниси демократия түшүнүгүнө окшош. Элдик суверенитетти ишке ашыруу үчүн коом өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдардан тышкары мамлекеттик бийликти түздөн-түз шайлоолор, референдумдар жана коомдук чогулуштар аркылуу ишке ашыруусу зарыл. Көптөгөн өлкөлөрдө конституцияларда демократизм принциби жарыяланган, бирок чындыгында демократия жана элдик суверенитет ишке ашкан эмес. Элдик суверенитет ишке ашырылышы үчүн мамлекеттин механизми керек, анда коллегиялдуу мамлекеттик жана муниципалдык органдардын үстөмдүгү ишке ашырылып, аларга жеке башкаруу органдары баш ийет.

14-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени автор мамлекеттик коллегиялдык, жеке башкаруунун, тиешелүү илимий-техникалык прогресстин жана адам укуктарынын абалынын ортосундагы өз ара байланышын негиздеген. Ал байланыш катары инженердик психологиянын бар же жок болуу мыйзам ченемдүүлүгүн караган. Жогорку илимий-техникалык прогреске жеткен мамлекеттерде адамдар машина, мотор, механизмдер менен иштегенде акыркылардын тактык, аткаруу, программалоо сапаттары адамдарда калыптанып инженердик психология пайда болот. Анын негизинде адамдар техникалык инструкцияларды, эрежелерди сактоо менен бирге, мамлекеттеги коомдук мыйзамдарды дагы аткарып, мамлекетте дисциплина, укуктук тартип жана мыйзамдуук камсыздалат. Адам укуктары камсыздалынат. Жарандардын коомдук аң-сезими жогорулайт. Илимий-техникалык прогресс экономиканын өнүгүүсүн камсыздайт. Алардын жыйынтыгында коллегиялдык мамлекеттик башкаруу жүргүзүлөт. Эгерде мамлекетте илимий-техникалык прогресс болбосо, тескерисинче жарандарда инженердик психология өнүкпөйт жана дисциплина, укуктук тартип, мыйзамдуук жакшы камсыздалбайт, экономика өнүкпөйт. Адам укуктары тиешелүү деңгээлде камсыз кылынбайт. Мамлекетте жеке башкаруу жүргүзүлөт.

Ошондуктан өлкөдө коллегиялдуу мамлекеттик башкарууну калыптандыруу үчүн, биринчиден, илимий-техникалык прогрессти түзгөн илимий-техникалык жана илимий-өндүрүштүк деңгээлди жогорулатуу,

экинчиден, тиешелүү мыйзамдарды өзгөртүү зарыл. Илимий-техникалык прогресс ийгиликтүү мамлекеттик саясаттын жана мамлекеттик башкаруунун негизи болуп саналат. Мамлекеттик жеке башкаруунун алдында өлкөнү өнүктүрүү мүмкүн, бирок табигый, техникалык илимдерди, техниканы, технологияларды жана тиешелүү түрдө өнөр жайды өнүктүрүү шартында. Ошентип, «Илим жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 5-беренесине төмөнкүдөй мазмундагы 8-пункт түрүндө: «табигый жана техникалык илимдерди жана илимий-техникалык ишмердүүлүктү өнүктүрүүгө колдоо көрсөтүү» жана «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 8-беренесинин 4-бөлүгүнө төмөнкүдөй мазмундагы 16-1-пункт түрүндө: «илимди жана илимий-техникалык ишмердикти өнүктүрүү үчүн негизди даярдоо» деген толуктоолорду киргизүү негиздүү.

15-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени изилдөөчү адам укуктарын материалдык эмес жана материалдык түрлөрүнө классификациялаган. Чыныгы адам укуктары-бул анын жеке мүмкүнчүлүгү жана башка адамдардын укуктарын камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү. Бул учурда адам укуктары формалдуу, табигый жана техникалык илимдердин көз карашынан каралат. Ушул көз караштан алганда, адамдын материалдык эмес жана материалдык укуктары жөнүндөгү түшүнүктөр негизделген.

16-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени изденүүчү Конституциядагы 1,2 бөлүмүндөгү уюштуруучу ченемдердин иш жүзүнө ашырылышы анын 3-5 бөлүмүндөгү жөнгө салуучу ченемдерден көз каранды деген тыянагын негиздеген. Конституциянын 3-5 бөлүмүндөрүндө мамлекеттик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын компетенциялары жана Конституцияга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү каралган. Эгерде Конституциянын 3-5 бөлүмдөрүнө ылайык коллегиялдык органдар жеке башкаруу органдарга үстөмдүк кылышса Конституциянын 1,2 бөлүмүндөгү ченемдер толук ишке ашат, тескерисинче жеке башкаруу органдар коллегиялдык органдарга үстөмдүк кылышса жогорудагы 1,2 бөлүмүндөгү ченемдер ишке ашпай калышы мүмкүн.

Илимий натыйжалардын ишенимдүүлүгүн негиздөө

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгында алынган натыйжалар менен тыянактар ишенимдүү жана негиздүү экендиги колдонулган методологиялык аппарат менен аныкталган.

1-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени диссертант коллегиялдуу органдын төмөнкү 5 белгисин негиздеген: 1) коллегиялдуу орган 2 же андан көп мүчөдөн турат; 2) ушул белгилердин 4-пунктунда көрсөтүлгөн органдын башчысынын ыйгарым укуктарын кошпогондо, коллегиялдуу органдын бардык мүчөлөрү өз кызмат орундарын тең түрдө ээлешет жана тең кызматтык укуктарга ээ болушат; 3) жамааттык органдын башчысы бул органдын ичинен анын мүчөлөрү тарабынан шайланат жана алар тарабынан кызматынан бошотулушу мүмкүн; 4) жамааттык органдын жетекчиси жетекчилик кылуучу органдын ишмердүүлүгүн калыптандыруу

үчүн керек болгон уюштуруу-башкаруу мүнөзүндөгү анча чоң эмес компетенцияларга ээ жана ошол органдын мүчөлөрүнө жана ушул жамааттык органдын ишмердүүлүгү менен катышпаган башка инсандарга карата жеке тартипте укук колдонуу актыларын кабыл алууга укугу жок; 5) коллегиялдуу орган өзүнүн аймактык бөлүмчөлөрүн түзбөйт. Жеке башкаруу органдын дагы белгилерин аныктаган. Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын коллегиялдык жана жеке башкаруу органдарына классификациялаган.

2-натыйжа. Ишенимдүү, анткени автор коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруу адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин камсыз кылуу сыяктуу мыйзамдуулук принцибин ишке ашырууга көмөк көрсөтүшүн негиздеген. Калк тарабынан түзүлгөн баштапкы органдар катары коллегиялдуу өкүлчүлүктүү органдар башка органдарга караганда жоопкерчиликтүү экенин жана жарандардын кызыкчылыктарын, керектиктерин ишке ашырууга, укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга жана коргоого болгон мүмкүнчүлүгүн караган.

3-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени коллегиялдуулук принциби тең укуктуулук принцибин ишке ашырууга өбөлгө түзөт, ал өз кезегинде адилеттүүлүктү жана укуктун бардык башка принциптерин бекитүүгө өбөлгө түзүшү далилделген. Коллегиялдуулук жана жеке башчылык мамлекеттик башкаруунун принциптери болуу менен укук принциптери менен байланышы, алар да мамлекеттик жана муниципалдык органдардын ишинин негиз салуучу башталышы катары каралган. Берилген принциптердин ортосунда белгилүү бир иерархия, биринчилик жана аныкталган башталыштардын ырааттуулугу бар экени негизделген.

4-натыйжа. Ишенимдүү, анткени изилдөөчү башкаруунун бардык формаларын эки принциптин биринин үстөмдүгүнө карата: коллегиялдуулук же жеке башкаруу эки топко бөлүп негиздеген: 1) коллегиялдуулук принцибине негизделген башкаруу формалары: Афина Демократиялык Республикасы, Спартан аристократиялык Республикасы, Рим республикасы, феодализм доорундагы шаар-республикалар, парламенттик монархия, парламенттик республика, Париж коммунасы, советтик республика, элдик демократиялык республика, аралаш республика; 2) жеке башкаруу принцибине негизделген башкаруу формалары: байыркы Чыгыш монархиясы, Байыркы Рим монархиясы, эрте феодалдык монархия, феодалдык бөлүнүүчүлүк мезгилиндеги монархия, класстык-өкүлчүлүктүү монархия, абсолюттук монархия, дуалисттик монархия, президенттик республика.

5-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени төмөнкү мыйзам ченемдүүлүк далилденген: негизинен, мамлекеттик башкарууда коллегиялдуу органдар үстөмдүк кылган өлкөлөр коомдун жашоосунун бардык чөйрөлөрүндө өнүккөн, ал эми башкарууда жеке башкаруу органдары жогору турган мамлекеттер негизинен жогоруда аталган бардык көрсөткүчтөр боюнча артта калган өлкөлөр болуп саналат. Бул туруктуу

мыйзам ченемдүүлүк адамзат тарыхында мамлекеттүүлүк пайда болгондон байкалып келет.

6-натыйжа. Ишенимдүү, анткени коллегиялдуу органдардын мамлекеттик башкаруудагы үстөмдүгү мамлекеттик бийликтин борбордон четтөөсүнө алып келиниши жана тескерисинче жеке башкаруу органдарынын үстөмдүгү аны борбордоштурууга өбөлгө түзүшү негизделген.

7-натыйжа. Ишенимдүү, анткени саясий режимдин параметрлерин салыштыруу жана коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын иш-аракеттери коллегиялдуу органдардын үстөмдүгүндө демократиялык режимдин орношу жана тескерисинче, коллегиялдуу органдарына жеке башкаруу органдарынын үстөмдүгүндө антидемократиялык режим жүзөгө ашырылышы далилденген.

8-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени парламентаризм бул күчтүү парламенттин иштеши эмес бул мамлекетте коллегиялдык органдардын үстөмдүгү экени негизделген, башкача айтканда, өлкөдө мамлекеттик өкүлчүлүктүү жана башка коллегиялдуу органдардын: парламенттин, жергиликтүү кеңештердин, коллегиялдуу сот жана башка коллегиялдуу органдардын үстөмдүк кылган башкаруу формасы. Бардык мамлекеттик органдардын арасында парламент үстөмдүк кылат. Бир гана парламенттин болушу парламентаризмдин болушун билдирбейт, анткени биринчиден, мамлекеттик коллегиялдуу органдардын жогоруда аталган абалы жана экинчиси, мыйзам чыгаруу органынын аткаруу бийлигин жана сот бийлигин көзөмөлдөө жөндөмдүүлүгү зарыл. Парламентаризмге тиешелүү илимий-техникалык прогресстен жана экономиканын өнүгүшүнөн кийин жетишүү мүмкүн.

9-натыйжа. Ишенимдүү, анткени өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу укуктук мамлекеттин өнүгүшүнө, коллегиялдык органдардын үстөмдүгү катаал мыйзамдуулукка, элдик башкаруу катары өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу мамлекеттин жана инсандын өз ара жоопкерчилигин камсыздоого алып келери негизделген.

10-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени коллегиялдык мамлекеттик башкарууда, башкача айтканда чыныгы демократия шарттарында мамлекеттин механизми бир эле учурда адамдын жана жарандын укуктарын камсыз кылуу жана коргоо механизми болуп саналышы негизделген.

11-натыйжа. Ишенимдүү, анткени биргелешкен жана массалык коррупциянын негизги себептеринин бири болуп мамлекеттин механизмдеги жеке башкаруу органдарынын коллегиялдык органдарга карата үстөмдүгү экени негизделген. Негизинен коррупцияга жеке башкаруу органдары кабылышат, анткени чечимдерди ал органдарда жеке кызмат адамы кабыл алат, коллегиялдык органдарда чечимдерди добушка коюу жана макулдашуу аркылуу кызмат адамдарынын коллегиясы кабыл алат, демек коллегиялдык органдарда коррупцияга бөгөт коюлат. Коомдогу коррупциянын деңгээлин төмөндөтүү үчүн илимий-техникалык прогреске

жетешүү, өнөр жайды жана экономиканы өнүктүрүү, ошондой эле коллегиялдуу органдар жеке башкаруу органдарга үстөмдүк кылгыдай мамлекеттик механизмди реформалоо керектиги негизделет.

12-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени коллегиялдуу мамлекеттик башкаруу чыныгы жарандык коомдун пайда болушуна алып келери негизделген, б.а. коллегиялдуу органдар ыйгарым укуктары аркылуу жеке башкаруу органдарга көзөмөл жүргүзсө жарандык коомдун эң негизги укугу ишке ашырылат – бул жарандардын мамлекеттик бийликти жана сот адилеттигин ишке ашырууга катышууга жол ачып берет. Жарандык коом көз карандысыз болуп саналат, башкача айтканда, ал реалдуу саясий бийликке ээ жана аны жүзөгө ашырат. Ошентип, мамлекет коомдун көзөмөлүнө алынат. Жогоруда аталган башкаруунун алдында коомдун бардык чөйрөлөрүндө: саясий, экономикалык, социалдык жана руханий плюрализм үчүн шарттар түзүлөт. Өлкөдө көп партиялуу система, менчиктин ар түрдүү формалары, мамлекеттик жана жеке коомдук жана билим берүү мекемелери ж.б. болот. Мамлекет адамдын жана жарандын укуктук ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө жана муктаждыктарын канааттандырууга багытталган бардык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырат. Жарандык коомдо бардык жарандар бири-бирине тең жана тең укуктуу мүчөлөрдөн турган коллегиялдуу органдар өлкөдө үстөмдүк кылышат жана бул принципти коомдун бардык чөйрөлөрүндө ишке ашырышат.

13-натыйжа. Ишенимдүү, анткени элдик суверенитет – мамлекеттик бийликти элдин аткаруу жана сот органдарын түзүүчү жана көзөмөлдөгөн өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдар аркылуу ишке ашырылышы негизделген. Эл коомдун жана мамлекеттин иштерин башкарууга иш жүзүндө катышат, ал эми бардык мамлекеттик бийлик структуралары алмаштырылат, көзөмөлдөнөт жана коом алдында отчет берет. Элдик суверенитеттин тушунда эл мамлекеттик бийликтин булагы жана суверенитеттин алып жүрүүчүсү деген жобо чындап ишке ашат. Элдик суверенитеттин мааниси демократия түшүнүгүнө окшош. Элдик суверенитетти ишке ашыруу үчүн коом өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдардан тышкары мамлекеттик бийликти түздөн-түз шайлоолор, референдумдар жана коомдук чогулуштар аркылуу ишке ашыруусу зарыл. Көптөгөн өлкөлөрдө конституцияларда демократизм принциби жарыяланган, бирок чындыгында демократия жана элдик суверенитет ишке ашкан эмес. Элдик суверенитет ишке ашырылышы үчүн мамлекеттин механизми керек, анда коллегиялдуу мамлекеттик жана муниципалдык органдардын үстөмдүгү ишке ашырылып, аларга жеке башкаруу органдары баш ийет.

14-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени автор мамлекеттик коллегиялдык, жеке башкаруунун, тиешелүү илимий-техникалык прогресстин жана адам укуктарынын абалынын ортосундагы өз ара байланышын негиздеген. Ал байланыш катары инженердик психологиянын бар же жок болуу мыйзам ченемдүүлүгүн караган. Жогорку илимий-техникалык прогреске жеткен мамлекеттерде адамдар машина, мотор,

механизмдер менен иштегенде акыркылардын тактык, аткаруу, программалоо сапаттары адамдарда калыптанып инженердик психология пайда болот. Анын негизинде адамдар техникалык инструкцияларды, эрежелерди сактоо менен бирге, мамлекеттеги коомдук мыйзамдарды дагы аткарып, мамлекетте дисциплина, укуктук тартип жана мыйзамдуук камсыздалат. Адам укуктары камсыздалынат. Жарандардын коомдук аң-сезими жогорулайт. Илимий-техникалык прогресс экономиканын өнүгүүсүн камсыздайт. Алардын жыйынтыгында коллегиялык мамлекеттик башкаруу жүргүзүлөт. Эгерде мамлекетте илимий-техникалык прогресс болбосо, тескерисинче жарандарда инженердик психология өнүкпөйт жана дисциплина, укуктук тартип, мыйзамдуук жакшы камсыздалбайт, экономика өнүкпөйт. Адам укуктары тиешелүү деңгээлде камсыз кылынбайт Мамлекетте жеке башкаруу жүргүзүлөт.

Ошондуктан өлкөдө коллегиялдуу мамлекеттик башкарууну калыптандыруу үчүн, биринчиден, илимий-техникалык прогрессти түзгөн илимий-техникалык жана илимий-өндүрүштүк деңгээлди жогорулатуу, экинчиден, тиешелүү мыйзамдарды өзгөртүү зарыл. Илимий-техникалык прогресс ийгиликтүү мамлекеттик саясаттын жана мамлекеттик башкаруунун негизи болуп саналат. Мамлекеттик жеке башкаруунун алдында өлкөнү өнүктүрүү мүмкүн, бирок табигый, техникалык илимдерди, техниканы, технологияларды жана тиешелүү түрдө өнөр жайды өнүктүрүү шартында. Ошентип, «Илим жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 5-беренесине төмөнкүдөй мазмундагы 8-пункт түрүндө: «табигый жана техникалык илимдерди жана илимий-техникалык ишмердүүлүктү өнүктүрүүгө колдоо көрсөтүү» жана «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 8-беренесинин 4-бөлүгүнө төмөнкүдөй мазмундагы 16-1-пункт түрүндө: «илимди жана илимий-техникалык ишмердикти өнүктүрүү үчүн негизди даярдоо» деген толуктоолорду киргизүү негиздүү.

15-натыйжа. Ишенимдүү, анткени изилдөөчү адам укуктарын материалдык эмес жана материалдык түрлөрүнө классификациялаган. Чыныгы адам укуктары-бул анын жеке мүмкүнчүлүгү жана башка адамдардын укуктарын камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү. Бул учурда адам укуктары формалдуу, табигый жана техникалык илимдердин көз карашынан каралат. Ушул көз караштан алганда, адамдын материалдык эмес жана материалдык укуктары жөнүндөгү түшүнүктөр негизделген.

16-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени изденүүчү Конституциядагы 1,2 бөлүмүндөгү уюштуруучу ченемдердин иш жүзүнө ашырылышы анын 3-5 бөлүмүндөгү жөнгө салуучу ченемдерден көз каранды деген тыянагын негиздеген. Конституциянын 3-5 бөлүмүндөрүндө мамлекеттик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын компетенциялары жана Конституцияга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү каралган. Эгерде Конституциянын 3-5 бөлүмдөрүнө ылайык коллегиялык органдар жеке башкаруу органдарга үстөмдүк кылышса

Конституциянын 1,2 бөлүмүндөгү ченемдер толук ишке ашат, тескерисинче жеке башкаруу органдар коллегиялык органдарга үстөмдүк кылышса жогорудагы 1,2 бөлүмүндөгү ченемдер ишке ашпай калышы мүмкүн.

3.3. Диссертациянын теориялык мааниси

Автор тарабынан коллегиялык жана жеке башкаруу органдардын адамдын жана жарандын укутарына болгон таасири каралган. Коллегиялык жана жеке башкаруунун, адам укутарынын, илимий-техникалык потенциалдын абалынын өз-ара байланышы талданган. Изилдөөдө түрдүү өлкөлөрдөгү ар кандай тарыхый доорлордогу мамлекеттин жана укуктун иштешинин тажрыйбасы дагы колдонулган. Алынган натыйжалар жалпы укуктун теориясы, анын ичинде конституциялык укук жана муниципалдык укук үчүн маанилүү деп эсептейбиз.

Каралып жаткан жоболор, сунуштар жана жыйынтыктар Кыргызстандын укуктук теориясы үчүн жаңы болгондугун эске алганда, изденүүчүнүн эмгектеринин жана жүргүзгөн илимий изилдөөсүнүн теориялык маанилүүлүгү чоң.

3.4. Доктордук диссертациянын квалификациялык белгилерине туура келүүсү

Татенов Марат Бейшенбековичтин “Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык (конституциялык-укуктук аспект)” аттуу темадагы юридикалык илимдеринин доктору илимий даражасын изденүүгө сунушталган диссертациясы жаңы илимий багытты иштеп чыгуу болуп эсептелет. Жаңы илимий багыттын иштелип чыгышы же тиешелүү илимий багыттардын биринин концептуалдык иштелип чыгышы жана принципалдуу жаңы натыйжалардын мазмуну, анын жыйынтыгы илимдин тиешелүү тармагында ири илимий жетишкендик болуп саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгында алынган тыянактар, натыйжалар, практикалык сунуштамалар Кыргыз Республикасында мамлекеттик башкарууну өнүктүрүүдө, адам укуктарын камсыздоодо, экономиканы жогорулатууда, тиешелүү түрдө мыйзам чыгарууда колдонулушу мүмкүн. Диссертациянын натыйжаларынын жаңылык деңгээлине ылайык, жыйынтыктар жаңы. Диссертациянын натыйжаларынын баалуулугу боюнча ал өтө жогору. Диссертациянын натыйжаларын колдонулуучу мааниси бар, кеңири колдонулууну талап кылат.

4. Диссертациялык изилдөөнүн практикалык мааниси

Автордун диссертацияда камтылган жоболорун, корутундуларын жана сунуштарын, ошондой эле айрым негизги түшүнүктөрдүн такталган аныктамаларын конституциялык, муниципалдык укуктарда орун алган боштуктарды толтуруу үчүн колдонсо болот. Автор тарабынан алынган жыйынтыктар кийинки илимий изилдөөлөрдө колдонулушу мүмкүн. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизги жоболорун колдонуудагы мыйзамдарды оңдоодо, мыйзам алдындагы ченемдик укуктук актыларды кабыл алууда,

ошондой эле мамлекеттик жана муниципалдык башкарууда колдонсо болот.

Диссертацияда камтылган жоболор жогорку жана орто кесиптик окуу жайларында конституциялык укук, муниципалдык укук дисциплиналарын окутууда, ошондой эле аталган дисциплиналар боюнча окуу китептерин жана окуу куралдарын даярдоодо колдонулушу мүмкүн.

5. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келүүсү

Автореферат толугу менен диссертациянын мазмунуна, изилдөөнүн максатына жана маселелерине дал келет. Авторефераттын кыргыз, орус жана англис тилдериндеги резюмеси бирдей.

6. Эскертүү:

1. Киришүүдө диссертациялык изилдөөнүн практикалык маанисин баяндоодо автор диссертацияда камтылган жоболор жогорку жана орто кесиптик окуу жайларында окуу процессинде административдик укукту окутууда, ошондой эле бул дисциплина боюнча окуу китептерин жана окуу куралдарын даярдоодо колдонулушу мүмкүн экендигин кошумча түрдө көрсөтүүсү керек.

2. Жактоого коюлган алтынчы жана жетинчи жобону бириктирүү зарыл.

3. Диссертациянын 1.4.-бөлүмүндө автор АКШ, Германия, Улуу Британия, Франция, Италия, Россия, Кыргызстан сыяктуу өлкөлөрдүн эл менен жогорку мамлекеттик органдардын өз ара аракеттенүүсүнүн схемаларын көрсөткөн. Изденүүчү дүйнөнүн башка өлкөлөрү үчүн дагы ушундай схемаларды түзүш керек эле.

4. Ата мекендик окумуштуулардын эмгектери көбүрөк колдонулса жакшы болмок.

7. Сунуштар:

Диссертациялык кеңештин эксперттик комиссиясынын мүчөсү Токтогулов Алмаз Асылбекович изденүүчү М.Б. Татеновдун доктордук диссертациясы боюнча төмөнкүлөрдү дайындоону сунуштайт:

- **жетектөөчү уюм катары** Кыргызстандын эл аралык университетинин “Юриспруденция жана эл аралык укук” кафедрасын. Адреси: Бишкек ш., 7-апрель көч. 4 а.

- **биринчи расмий оппонент катары** юридика илимдеринин доктору, доцент, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин юридикалык колледжинин директору

Джумалиев Данияр Сардарбекович 12.00.02 авторефераты боюнча адис; анын изилденип жаткан көйгөйгө жакын төмөндөгүдөй эмгектери бар:

- Джумалиев Д.С. Понятие и принципы местного самоуправления. - Вестник Кыргызской государственной юридической академии. – 2015 г. №2.- С. 22-26.

- Джумалиев Д.С. Пути повышения эффективности взаимодействия государственной власти и местного самоуправления. - Научный журнал “Modern science” №8 2017 г. Москва 2017-г. Август. ISSN 2414- 9918 с. 50-54.

- Джумалиев Д.С. Государственная власть и местное самоуправление в системе осуществления власти. - Научный журнал "Modern science" №9 2017 г. Москва 2017-г. Сентябрь ISSN 2414- 9918 с.73-76.

- экинчи расмий оппонент катары юридика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу стратегиялык изилдөөлөрдүн Улуттук институтунун илимий кызматкери

Арабаев Автандил Анисович 12.00.02 авторефераты боюнча адис; анын изилденип жаткан көйгөйгө жакын төмөндөгүдөй эмгектери бар:

- Арабаев А.А. Конституционное развитие Кыргызстана: Монография. — Бишкек : БАИС, 1998. — 216 с.

- Арабаев А.А. Парламентаризм в Кыргызстане: теория и практика становления: Учебное пособие. — Бишкек: КГЮА, 2005. — 305 с.

- Арабаев А.А. Парламентаризм и Парламент Кыргызстана: генезис, состояние, перспективы: Монография. — Бишкек: Просвещение, 2008. — 588 с.

- үчүнчү расмий оппонент катары юридика илимдеринин доктору, профессор, тышкы карыз көйгөйлөрү боюнча илимий-изилдөө институтунун директору, «Кыргызстан эл аралык университети» академиялык консорциумунун координациялык кеңешинин төрагасы

Асаналиев Тилек Асаналиевич 12.00.02 эмгектеринин жыйындысы боюнча адис; анын изилденип жаткан көйгөйгө жакын төмөндөгүдөй эмгектери бар:

- Асаналиев Т.А. Некоторые вопросы совершенствования борьбы с коррупцией [Текст] / Т.А. Асаналиев // Борьба с организованной преступностью и коррупцией: материалы международной конференции. — Алматы: Изд-во «Гылым», 1997. — С. 14-16.

- Асаналиев Т.А. Правовые и организационные проблемы режима в период восстановления законности в советском государстве (1929 – 1985 гг.) [Текст] / Т.А. Асаналиев // Приложения к журналу «Известия ВУЗов» №4, 2004. — 24 с.

- Асаналиев Т.А., Кулалиева Г.Т. Проблемы формирования многопартийности в Кыргызстане. - Известия вузов Кыргызстана, № 6, 2019. С. 127-129.

8. Сунуштар:

Мындан ары бул багыттагы ишти коомду, адам укуктарын өнүктүрүү, мыйзамдуулукту күчөтүү, мамлекеттүүлүктү бекемдөө үчүн улантуу жана тиешелүү мыйзамдардын долбоорлорун иштеп чыгуу же иштеп жаткан мыйзамдарга толуктоолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизүү сунушталат.

9. Корутунду:

Татенов Марат Бейшенбековичтин экспертизага берилген диссертациясы жаңы илимий багытты иштеп чыгуу болуп эсептелет. Жаңы илимий багыттын иштелип чыгышы же тиешелүү илимий багыттардын биринин концептуалдык иштелип чыгышы жана принципалдуу жаңы натыйжалардын мазмуну, анын жыйынтыгы илимдин тиешелүү тармагында

